

СИМВОЛІЗМ АРХІТЕКТУРИ ВХІДНИХ ПРОСТОРІВ У ЖИТЛОВИХ БУДИНКАХ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВОВА)

© Лисенко О.Ю., 2010

Досліджено питання введення певних символів у вхідні простори історичних житлових будинків як найбільш наділених філософсько-символічним і образно-асоціативним змістом. Адже фактична відсутність традиційних символів у сучасній архітектурі є свідченням втрати знаків, які здатні висловити культурні моделі сьогодення.

Ключові слова: символ, архітектура, вхідні простори, місце.

The article marks the start toward a descriptive language delineating the invariant elements of the built environment that have significance for human experience and dwelling. The virtual absence of traditional symbols in modern architecture is evidence of the failure of these symbols to express the cultural patterns of the 20th century.

Keywords: symbol, architecture, inside and outside, place.

Постановка проблеми

Свої уявлення про гармонію і порядок людина завжди прагнула реалізувати насамперед в архетипічному центрі – житловому будинку, намагаючись відтворити квінтесенцію мрій щодо "ідеального місця". Творення "місця" відбувалось, як правило, акцентуванням його семантичних якостей. Адже унікальність інформації, носієм якої є архітектурний об'єкт, допомагає надати місцю необхідний рівень одухотвореності і змістовної ієрархізації. І споживач архітектури в силу своєї непідготовленості міг і не "зчитувати" всю інформацію, закладену в споруді, але відчувати гармонію цілісності. Проблематика ж сьогочасних видів мистецтв, включно із живописом, скульптурою та архітектурою, полягає у надмірній тенденції до абстракції, що виявляє властивості форми, але перестає бути носієм формальних повідомлень знайомих ідей за допомогою символів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

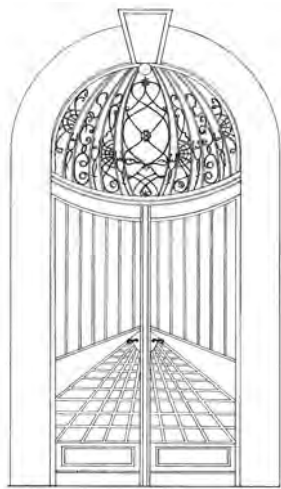

Рис. 1. Львів, вул. Дудасва, 9

Вхід для символістів означав очікуваний страх або розрив, всі емоції, пов'язані з невідомим. Це тип просторових образів, які є невіддільні від тих людських описів духовності, що тільки пропонують, але ніколи не говорять правду. Багато дослідників зазначають важливість для кожного архітектурного об'єкта "місця, з якого він починається" (рис. 1). Із порогом пов'язана велика кількість ритуалів, вірувань, він наділений своєрідним символічним змістом. Перехід з одного життєвого рівня на наступний («rites de passage») символізується в багатьох культурах переходом-порогом. Християнська символіка дверей орієнтувалася на слова Ісуса "...Я – двері. Кожний, хто входить завдяки мені, врятується..." [1, с.340]. О. Фрейденберг пише: "в першочергових воротах-дверях ... площинно переданий образ крокування, проходження в статичному розумінні "межі" між двома світами світла і темноти, які залишаються непорушно єдиними [2, с. 114]. Вітчизняні науковці, зокрема,

А. Іконніков, С. Шубович [2, 4], Х. Крамарчук, піднімали проблему переходу “екстер’єр–інтер’єр”, зупиняючись на філософсько-символічному і образно-асоціативному значенні порогу, дверей, брам в архітектурі. А. Іконніков відзначає філософію переходу “зовнішнє–внутрішнє”: найпростіші серед “знаків”, що входять до складу архітектурної форми, – знаки-вказівники, які мають причинний зв’язок з тим, на що вони вказують, наприклад – двері, означають місце, де можна зайти у споруду; такий знак може перерости у символ, що несе складний зміст. При цьому обіграється драматизм переходу із зовнішнього у внутрішній простір [3, с. 136].

У трактаті Альберті “Про зодчество” головним стрижнем є архетип вичленування “своєї садиби” із зовнішнього світу, небезпечного і ворожого. Зовнішнє і внутрішнє, безкінечне і кінцеве, замкнуте і відкрите, середину і периферію античність об’єднала в ціле. У грецькій міфології таким цілим стала, за Ж.-П. Вернаном, пара Богів – Гестія і Гермес. Гестія у ранзі домашнього вогнища – символ внутрішнього замкненого простору, цінностей, захованих далеко в глибинах будинку, в його тіні. Гермес – це символ зовнішнього простору, постійного руху і мінливості [4, с. 104, 105]. Х. Крамарчук [5, 6] зазначає, що етика відносин між чоловіком і жінкою формує поетичний образ входу. Проводження саме до воріт визначає дорожочинність і значимість цієї людини для проводжаючого. Відношенню “внутрішнє–зовнішнє” було приділено значну увагу у феноменологічних дослідженнях навколишнього середовища та архітектури (наприклад, Е. Рельф (Relph, E.) 1976, В. Чаффіна (V. F. Chaffin) 1989, К. Дові (K. Dovey) 1985, Р. Магераяуера (R. Mugerauer) 1991, 1994, Д. Сімон (D. Seamon) 1991, Сілверстїна (Silverstein) 1991) і підкреслено, що інтер’єр перетворює простір на “місце” і надає житлу глибокого сенсу. Надбрамній символіці і обрядам присвячена праця Х. Філіпетті, Ж. Тротері [7]. Філософію “місця” розглядали Е. Рельф, К. Норберг-Шульц, Я. Бернд, К. Александер.

Деякі автори висувають концепцію, згідно з якою організація внутрішніх громадських просторів в житлових будинках за своєю структурною схемою ідентифікувалась з громадськими просторами містобудівного середовища, а саме: “ворота (брама)–вулиця–площа”, як “двері–вестибюль–атріум (внутрішнє подвір’я, сходові клітка). А. Іконніков зауважує, що “на рівні комплексу забудови проблема зв’язку та ізоляції виступає у формі відношень між спорудами і відкритими просторами...той самий принцип простежується в структурі споруд різних типів” [3, с. 146]. Композиційні особливості входів у споруди висвітлено в працях Д. Чінга, Р. Кріє, Д. Рипневського. Питання стилістичного вирішення дверей як важливого елемента споруди розглядали Д. Грабар, П. Гранкін, Л. Гнесь, Я. Левицький, С. Лінда, Н. Попов, К. Присяжний, М. Стакян, В. Тимофієнко, В. Чепелик, В. Ясиєвич та ін.

Формулювання цілі статті

Метою дослідження було проаналізувати використання символів в архітектурі вхідних просторів, оскільки основне інформативне навантаження найчастіше концентрувалось на межі переходу із одного місця в інше, визначити основні особливості їх розміщення, характер і частоту використання на прикладі житлових будинків Львова, порівняти із європейськими зразками. Виявити вплив на формування предметно-просторового середовища, простежити зв’язок із оточенням.

Виклад основного матеріалу

Найчастіше фасад будинку у рядовій багатоповерховій забудові, що відділяє міське середовище від житлового, є своєрідним екраном-рубежем та виконує роль об’єкта візуальних комунікацій, повідомляючи за допомогою певних метафор, знаків і символів потрібну інформацію. Образна виразність об’єкта пов’язана з виразними властивостями “місця”. Стіни будинків вирішують екзистенціальну напруженість між внутрішнім і зовнішнім двома способами: акцентуванням внутрішнього простору ззовні або зображенням зовнішнього простору всередині. Крім того, особливо важливими стають отвори у стінах, за рахунок яких відбувається перехід “зовнішнє–внутрішнє” – двері та вікна. Двері визначаються відношенням до того, що знаходиться за межами, а вікно, навпаки, є символом того, що всередині (символ людського ока і світосприйняття).

“...Символічне значення входу іноді підкреслюється ошатним витвором, який порівняно з простотою будинків, яким він належить, може здаватись занадто перевантаженим” [7, с. 193]. Тоді двері з такими надбрамними елементами нагадують входи до храму.

Часто оздоблення входів в історичних житлових будинках мало суто декоративний характер і було призначене лише для акцентування дверей та їхнього виділення з площини фасаду (Львів, вул. Саксаганського, 20; вул.Гвардійська, 28).

Рис. 2. Львів, вул. Лисенка, 37

Серед найпоширеніших символів у вхідних приміщеннях львівських житлових будинків зазвичай були символи-обереги, щоб запобігти проникненню "злих сил" у житловий будинок. Одним із найпоширеніших надбрамних символів-оберегів є скульптурні або живописні образи святих, покровителів-захисників. Найчастіше зустрічаються фігури Божої Матері (рис. 2) – вона “...належить до найбільш близьких і найпопулярніших в українського народу образів християнського пантеону...” – пише Р. Кирчів; фігури та портретні зображення Ісуса Христа (Львів, вул. Ужгородська, 1; вул. Шептицьких 5; вул. Антоновича, 48). Рідше зустрічаються скульптури Антонія (Львів, вул. Галицька, 13), Юрія Зміборця, Архангела Михаїла (Львів, вул. Галицька, 20), св. Онуфрія, св. Йосифа [8]. Крім скульптур зустрічаються живописні зображення (Львів, вул. Вишеньського, 23 (1908 р., власник Йозеф Старушкевич)), вітражі, травлені вікна (Львів, вул. І.Франка, 80), керамічні медальйони (вул. Снопківська, 16 – архітектурне бюро І. Левинського, 1901 р.; вул. Коновальця, 71 – арх. Є. Яримович).

Символ хреста теж часто використовувався в декоруванні дверей: “...хрестоподібний символ набагато старший, ніж християнська релігія, він з’являвся ще в єгипетській символіці” [7, с. 144]. В різних культурах із символом хреста пов’язані свої традиції і вірування, але незаперечним є факт використання його як оберегу (рис. 3, 4, 5).

Рис. 3. Деталь решітки вхідної брами (Львів, вул. Вірменська, 20)

Рис. 4. Африканський символ будинку, подвір’я, єднання. Є символом безпеки, захисту [9]

Рис. 5. Згард "хатка" – гуцульський оберег [10]

Символ сяючого сонця у львівських будинках частіше подавався більш стилізовано у вигляді свастики, сонячного колеса, кола із променями (Львів, вул.Пекарська, 38, 40; вул.Франка, 24; пл. Ринок. 27 (рис. 6)). А у європейських житлових будинках частіше зустрічаються більш деталізовані зображення (рис. 7, 8).

Рис. 6. Стилізоване сонце (Львів, пл.Ринок, 27)

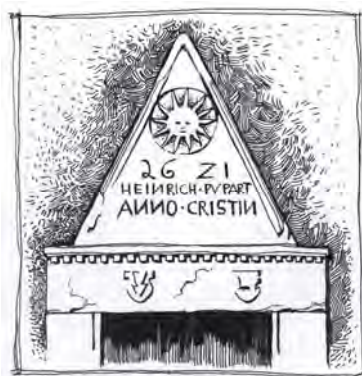

Рис. 7. Зображення сонця над порталом житлового будинку у Франції

Рис. 8. Деталь вхідних дверей житлового будинку у Бамбергу

Крім того, використовувались анімалістичні зображення, які асоціювалися із сонцем. У єгипетській символіці птахи сонця – півень, фенікс, орел (Львів, вул. Франка, 71; вул. Ліста, рис. 7; вул. ген. Чупринки, 52), лебідь (Львів, вул. Галицька, 10), пава (Львів, вул. Кониського, 6) асоціювалися зі світлом і духом. Водночас слугували геральдичними символами (рис. 9, 10, 13).

Рис. 9. Львів, вул.Франка, 71

Рис. 10. Львів, вул. Ліста, 7

Рис. 11. Львів, вул. Кониського, 6

Рис. 12. Львів, вул.Гвардійська, 6

Рис. 13. Десюдепорт дверей у вестибюлі, Львів, вул. Кравчука, 10.

Рис. 14. Оздоблення поштової скриньки, Львів, вул. Кравчука, 10.

Лев (рис. 15–17) уособлював у собі символ сонця (Львів, вул. кн. Романа, 6; вул. Чупринки, 50; вул. Франка, 89, вул. Крушельницької, 25; вул. Чупринки, 50). І крім того, зображення лева характерне для Львова загалом (пл. Ринок, 14, 24, 28).

Зображення вогню як однієї із чотирьох стихій, символізувало Духа і Бога, перемогу світла і життя над мороком і смертю – Львів, вул. Богомольця, 10, 15; вул. Франка, 66; (рис. 18, 19).

Рис. 15. Лев над брамою, Львів, вул. Франка, 89; Рис. 16. Лев на брамі, Львів, вул. Крушельницької, 25;

Рис. 17. Лев при вході в будинок, Львів, вул. Чупринки, 50.

Рис. 18. Деталь решітки дверей, Львів, вул. Богомольця, 15

Рис. 19. Скульптурне зображення над входом, Львів, вул. Франка, 66

Математичні символи. Четвірка – найважливіше містичне число, що означає абсолютну всемогутність, настирливість, цілковиту владу над часом і простором (рис. 20). У природі число «4» асоціюється із чотирма елементами (землею, водою, вогнем і повітрям), володіє чотирма сторонами світу і ділить час на більші і малі «чотири-частинні» шкали. Велика містить рік, місяць, тиждень і день, а мала добу, годину, хвилину і секунду. Головні часові категорії кожної шкали також підвладні магії четвірки: рік вона ділить на чотири сезони: весну, літо, осінь і зиму, а добу – на ранок, день, вечір і ніч [11, с.41]. У Львові зображення 4-пелюсткових квіток, вписаних у коло, зустрічається у різьбі дверей (рис. 21). Октаграма – восьмипроменева зірка. Якщо намальована або викарбувана вписаною в коло – уособлює порядок і творення. Єднання жіночого і чоловічого начала. Восьмикутна – це єдина зірка, яка була допущена у православну символіку (рис. 22). Це одна з форм Віфлеємської зірки. Символ божественної купини як одного із проявів присутності Богородиці – два чотирикутника, що перетинаються або октагональна зірка.

Мотив ромба є дуже поширеним мотивом прикрашання дверей; вважають, що він приносить щастя і є символом родючості (Львів, вул. Левицького, 3; вул. Пекарська, 40)

Захисна функція різьблених або скульптурних зображень скривлених масок, горгон, невідомих звірів у місцях переходу із зовнішнього "ворожого" світу у безпечний внутрішній простір очевидна, навіть якщо сьогодні в цьому вбачають лише орнамент, декоративне оздоблення (рис. 23–25).

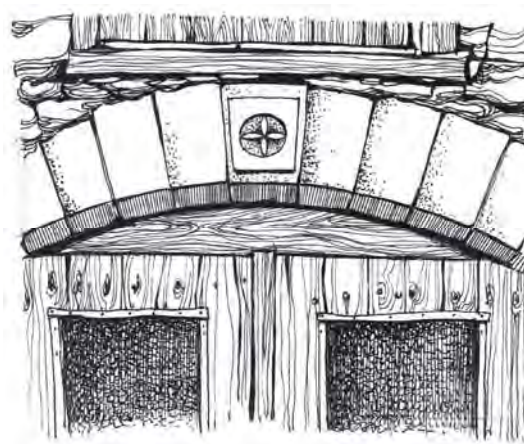

Рис. 20. Символ над входною брамою, Періге, Франція

Рис. 21. Львів, вул. Богомольця, 2

Рис. 22. Львів, вул. Вірменська, 30

Рис. 23. Горельєф над входом, Львів, вул. Кравчука, 8

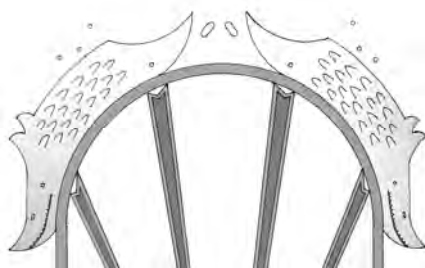

Рис. 24. Різьба входних дверей, Львів, вул. Пекарська, 40

Рис. 25. Металева решітка входних дверей, Львів, вул. Донцова, 7

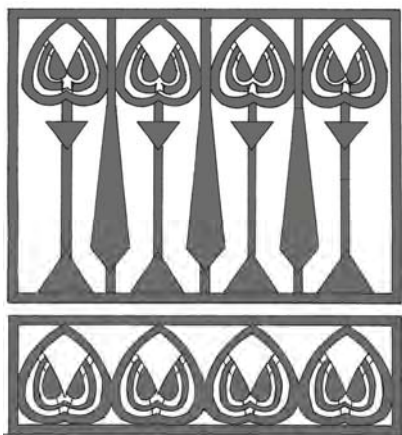

Рис. 26. Металева решітка вхідних дверей,
Львів, вул. Богуна, 5

Рис. 27. Символ над вхідною брамою,
Періге, Франція

Використання мотивів серця (рис. 26) в архітектурі вхідних просторів має глибоке коріння, у християнстві цей символ завжди займав чільне місце (символ Центру; Бога; життя; розуму; любові; розуміння і чистоти [12, с.111]). Зазвичай рідко можна зустріти його одне зображення (такий підхід був характерний для таких регіонів Франції, як Бургундія, Шампань (рис. 27)), у більшості випадків серце – це частина більш рафінованого декоративного твору.

Характер "місця" визначає єдину атмосферу та конкретні форми, що формують простір, адже різні дії вимагають місць з різним характером, житло має "захищати". *Genius loci* ("Дух місця") – часто зображується у релігійній іконографії як ріг достатку. Ріг достатку над вхідною брамою – символ багатства і добробуту (рис. 28, 29).

Рис. 28. Ліпний декор над вхідною брамою,
Львів, вул. Кониського, 6.

Рис. 29. Решітка над входом,
Львів, вул. Коперніка, 31

Рис. 30. Львів, вул.Краківська, 22

Рис. 31. Відень, знаки-інформатори

Знаки-інформатори: на будинку 11 по вул. Дорошенка знаходиться погруддя Ф. Шопена, у будинку 22 на вул. Краківській (XVII ст.) над порталом розміщене скульптурне зображення покровителя художників – євангеліста Луки як вказівник, що тут містився цех живописців (рис. 30). Схоже вирішення було знайдено в одному із житлових будинків Відня – скульптурне зображення

кравця над входом в ательє, де простежується відповідність знаковості і функції, адже збережено функціональне призначення приміщення. Камінь над входом в середмісті Відня, що символізує гурт каменярів (рис. 31).

Символізація "перемоги" у подоланні рубежу "зовнішній ворожий світ – внутрішній безпечний простір", полягала у створенні своєрідної "тріумфальної арки", спорудженої на честь військових перемог або визначних подій, коли входи у житлові будинки оздоблювали геральдичними символами – зображення стрічок, щитів, написів (Львів, вул. Паркова, 12 (рис. 32), 14). Мотив »Fleur-de-Lis« (дослівно "квітка лілії", або королівська лілія) – четвертий за популярністю геральдичний символ після хреста, орла та лева; часто розглядався як символ Діви Марії. У Львові використано у вхідній зоні в розписі вестибюлю (Львів, вул. Гвардійська, 6 (рис. 33). Зустрічаються приклади розміщення над входом гербів, досить рідко у львівських будинках періоду сецесії, частіше в спорудах періоду ренесансу, історизму (Львів, вул. Григоровича, 2 (рис. 34); вул. Франка, 63)

Рис. 32. Львів, вул. Паркова, 12

Рис. 33. Львів, вул. Гвардійська, 6

Рис. 34. Львів, вул. Григоровича, 2

Серед однозначних образів, традиційно використовуваних для вхідних просторів, трапляються випадки застосування амбівалентних символів, наприклад:

– "двері" насамперед амбівалентний символ, оскільки є на межі "світла і темряви" і з'єднують два світи – внутрішній та зовнішній.

– зображення сови (Львів, вул. Вітовського, 33; у вестибюлі – вул. Франка, 124) як символ мудрості і водночас темряви і смерті;

– риби (Львів, вул. Пекарська, 40);

– спіраль – символ, що пов'язаний із життям та смертю.

Дослідивши львівські житлові будинки, можна навести невелику класифікацію за частотою використання певних тематичних символів у житлових будинках Львова:

1) символи-обереги: захисна функція – хрест, сонце, зображення святих, всевидючого ока.

2) зображення-комунікатори: інформативна функція – відомості щодо власника будинку, архітектора-будівничого, наявності громадських закладів у житловому будинку. Головною метою стає демонстрація функціонального призначення. Своєрідний синтез із рекламною функцією.

3) ідеологічні символи, геральдика – приналежність певній організації. Наприклад, символи масонського братства, якими проілюстрована їхня система моралі. Найпоширеніші масонські символи – знаряддя праці мулярів: камінь, молоток, кельма, циркуль, косинець (Львів, вул. Дудаєва, 9; вул. Вітовського, 20), а також Всевидяче Око (скульптурна пластика – Львів, вул. Краківська, 3; вітраж – Львів, вул. Чехова, 28). Геральдика – Львів, вул. Вітовського, 41; вул. Григоровича, 2.

Характер подачі символічних зображень залежав здебільшого від будівельно-технологічних факторів (номенклатура матеріалів, способи і методи їх використання), історико-містобудівного контексту (стильові характеристики навколишньої забудови), а також соціокультурних і суб'єктивних факторів (індивідуальний почерк автора, вибір замовника):

– об'ємні композиції: скульптурні форми, горельєфи, барельєфи (медальйони), рельєфи, представлені у камені, художньому металі, дереві;

– площинні зображення: живопис, кераміка, плоска різьба в дереві.

Висновки

Основні архітектурні архетипи – підлога, стіни і дах – є спільними для всіх історичних і культурних традицій та характеризуються взаємозв'язком внутрішнього і зовнішнього. У результаті дослідження символіки вхідних просторів у житлових будинках було виявлено, що найбільш насиченими символічним змістом є житлові будинки періоду Ренесансу, друга хвиля символізму припадає на архітектуру рубежу XIX – XX ст. Для кожного із історичних, архітектурних та культурних періодів характерні свої символи, адже важливим був соціокультурний фактор (естетичні пріоритети для кожного історичного періоду, відношення громадськості), але виділено найчастіше використовувані для всіх епох. Це символи-обереги (зображення святих, хрести), піктографічні зображення символів добробуту, родючості, захисту (сонце-коло, ромб) та знаки-інформатори щодо власника будинку або архітектора.

Для сучасного проектування важливим є розуміння, що сприйняття історичних місць, громадських просторів – це складова самоідентифікації людини. Людина має потребу у символах, адже коли людина бачить зміст у своєму оточенні, вона почуває себе "вдома". М. Хайдеггер ілюструє цю тему за допомогою метафори – «будівлі-моста», яка візуалізує, символізує, збирає і робить середовище єдиним цілим. Тож екзистенційна мета архітектури полягає у тому, щоб спонукати територію стати місцем, тобто розкрити значення, потенційно представлене у цьому середовищі, наділити певним метафоричним змістом та символікою.

Автором цієї публікації деякі матеріали за темою було апробовано на XIV Міжнародній науковій конференції “Історія релігій в Україні” (Львів, 2004 р.) та впроваджено у навчальний процес “Сучасна скульптурна пластика” (кафедра дизайну та основ архітектури Національного університету “Львівська політехніка”, 2003 – 2005 рр.).

1. Biedermann H. *Knaurs lexikon der symbole. Mit über 600 Abbildungen.* München: Droemer Knaur, 1989. – 591 s., il. 2. Шубович С.А. *Архитектурная композиция в свете мифопоэтики.* – Харьков: Оригинал, 1999. – 636 с., ил. 3. Иконников А.В. *Функция, форма, образ в архитектуре.* – М.: Стройиздат, 1986. – 288 с., ил. 4. Шубович С.А. *Мифопоэтическая модель мира в современной архитектурной науке / Госуд. н.-и. Ин-т теории и истории арх. и градостроительства.* – К., 1999. – 38 с., ил. 5. Крамарчук Х.П. *Інформаційний зміст архітектури входу // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка” “Архітектура”.* – 2000. – № 410. – С. 36-40. 6. Крамарчук Х.П. *Чоловіче і жіноче начала в архітектурному і предметному середовищі // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка” “Архітектура”.* – Львів: НУ “Львівська політехніка”. – 2002. – № 439. – С. 230–238. 7. Fillipetti H., Trotter J. *Zauber, Riten und Symbole. Magisches Brauchtum im Volksglauben.* – Freiburg im Breisgau: Hermann Bauer Verlag, 1979. – 309 s. 8. Лисенко О.Ю. *Скульптурна пластика та елементи релігійного характеру у львівських кам'яницях // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга II – Львів: Логос, 2004.* – С.483-489. 9. Електронна публікація: <http://www.marshall.edu/akanart/akanadansie.html> 10. Електронна публікація: www.liveinternet.ru/.../post71018551/ 11. Вовк О.В. *Энциклопедия знаков и символов.* – М.: Вече, 2006. – 528 с. 12. *Словник символів // О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко, Г.І. Потапенко, В.В. Куйбіда, В.П. Коцур, Л.Е. Довбня, Т.І. Товкайло, Ю.О. Мільошин, Л.П. Кожуховська, Я.О. Потапенко.* – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1997. – 155 с.